

terar kulmineringen av ett kollektivt skrivande (s. 177), systematiskt destabiliserar idén om upphovsmannaskap (s. 134), eller att de sätter ”hela föreställningen om subjektiv erfarenhet i fråga” (s. 146) – blir för min del aldrig övertygande demonstrerat i relation till materialet. Den som kommer till Benjamins rustexter efter att ha bläddrat i hans enorma citatsamling *Das Passagen-Werk* slås snarare av hur väl de går att läsa, mycket tack vare att det hela tiden just finns ett subjekt närvarande som håller samman haschrusets vindlande bildmetamorfoser och lekfulla ordförvrängningar.

Men dessa invändningar ska inte överskugga avhandlingens många förtjänster. *Psykets laboratorium* är ett gediget bidrag till vår kunskap om det tyska sekelskiftets experimentella kultur och ett gott exempel på hur en tvärvetenskaplig metod kan användas för att belysa delar av en epok som annars skulle ha förblivit undanskymda. Därtill är det problem som avhandlingen identifierar inte bara intressant för de redan insatta. Alla som någon gång undrat över den egna erfarenhetens gränser kan läsa Ståhls arbete med behållning.

Fredrik Renard

**John Öwre, *The Edge of Perception. The Psychology of the Seen and the Unseen in the Works of William Wordsworth and Samuel Taylor Coleridge*,
Lund: Lund University, Centre for Languages and Literature, 2023, 256 s. (diss. Lund)**

<https://doi.org/10.54797/tfl.v53i4.24811>

Det är mycket glädjande att en forskare inom den anrika lundsiska traditionen av studier i anglistik nu vågat sig in i diskussionen om de engelska romantikerna Wordsworth och Coleridge. John Öwre har disputerat på avhandlingen *The Edge of Perception. The Psychology of the Seen and the Unseen in the Works of William Wordsworth and Samuel Taylor Coleridge*. Hans syfte är inte att fokusera texterna i sig, inte heller att se dem i kulturell eller sociopolitisk kontext, utan i fokus står perceptionen (*the sense perception*), ett grundläggande begrepp särskilt i Coleridges filosofi, där perceptionen relateras till

det allra viktigaste för skalden, nämligen sökandet efter en djupare sanning. Övre har i förhållande till äldre forskare förmånen att förutom poesi, prosa och brev kunna återropa skaldens *Notebooks* i fem band (1957–2002) och *Marginalia* (1980–2001). Metoden kan beskrivas som *close reading* och psykobiografi.

I avhandlingens första kapitel med titeln ”Perception and paradox in Coleridge’s poetry of 1794–1802” går författaren igenom några av skaldens ”conversation poems”. År 1794 ägnar sig Coleridge åt intensiva studier av David Hartleys *Observations on Man* (1749). Hartley, som utgår från John Lockes empiriska filosofi, är den så kallade associationspsykologins grundare. Till grund för associationer i medvetandet ligger enligt Hartley yttre stimuli som vidareutvecklas i fysiologiska förbindelser och retningsprocesser i hjärnan. Hartley närmade sig därmed en materialistisk förklaring av själsföreteelserna. Redan hos den unge Coleridge finns dock en stark protestantisk-unitarisk gudstro som förnekar treenigheten samt en stark determinism (så kallad *necessitarianism*). Medvetandet (*mind*) betraktas av den unge skalden som ett inre musikinstrument, exempelvis i dikten ”The Eolian Harp”. Här sätts såväl vindharpan som hjärnan och världen i rörelse av samma gudomliga kraft. I ”Lines on Observing a Blossom on the First of February, 1796” förs vindmetaforiken vidare. Här bidrar inte bara den yttre impulsen och medvetandet, utan också den personliga tanken (*individual thought*) till musiken. Brevcitater visar att klyftan mellan diktarens perceptioner och den värld som ger mening fördjupas och leder till antagandet av ett metafysiskt substrat.

I senare dikter kan perceptionen vidgas genom psykologisk utveckling. I ”The Lime-Tree Bower My Prison” finner Övre dock endast vad han kallar ”vicarious perception”, det vill säga det egendomliga fenomenet att Coleridge själv inte som i dikten om eolsharpan förmår uppleva transcendens, men däremot hans vän och kollega Charles Lamb. I ”Frost at Midnight” tilldelas Coleridges då 18 månader gamle son Hartley rollen som ”ideal perceiver”. Här skymtar också den troligen närmast från filosofen George Berkeleys *New Theory of Vision* (1709) stammande idén om naturen som ett språk. Denna tanke om naturen som *liber creaturarum* har sina rötter i barocken, exempelvis i Thomas Brownes *Religio medici* (1643). Även den långa dikten ”The Nightingale”, där förnimmelsen av fågelsång

symboliserar medvetandets förening med naturen, slutar med en förhoppning om sonen som ”ideal perceiver”. Näktergalsdikten är en av få Coleridgedikter där spänningen mellan synligt och osynligt tycks lösas. I ”Fears in Solitude”, däremot, vänder sig skalden från naturupplevelsen i ensamhet mot ett mer utåtriktat engagemang i världen.

1798–1799 reste Coleridge i Tyskland. I dikten ”Lines Written in the Album at Elbingerode in the Harz Forest” beskrivs ånyo perceptionstankens misslyckande under en vandring på Brocken. Varken vackra utsikter eller fågelsång ger mening; njutningen av naturen visar sig vara beroende av privata omständigheter. Det främmande landskapet ter sig känslomässigt tomt i avsaknad av personliga associationer. Övre anför här ett biografiskt element i diskussionen. Coleridges andre son, Berkeley, döpt efter filosofen, hade avlidit, vilket orsakade mental kris och djup sorg, en sorg som särskilt tematiseras i ”The Mad Monk”. En annan orsak till intellektuell kris och filosofisk omorientering, av forskningen daterad till år 1800, är läsningen av Kant. Även diktaren själv förbinder bekämpande av ohälsa med metafysisk spekulering. Det han söker är en helhet där tanke och känsla förenas.

En nyckeltext i Coleridges författarskap är ”Dejection: An Ode” (1802), i en första version sänd till Sara Hutchinson, syster till Wordsworths hustru Mary. Övre ägnar sitt andra kapitel ”Philosophy and the reconstruction of perception in the aftermath of Coleridge’s ’Dejection’ crisis” åt denna dikt och dess efterverkningar. Somliga forskare har sett en omorientering från fokuseringen av fantasins relation till naturen mot upptagenheten av relationen till andra människor, andra har sett dikten som uttryck för en skaparkris efter de berömda dikterna med övernaturliga motiv i *Lyrical Ballads*. Coleridge beklagar ju förlusten av sin i födelsen givna ”shaping spirit of Imagination” i dikten. Åter andra anför det olyckliga äktenskapet med Sara Fricker och den obesvarade förälskelsen i Sara Hutchinson. Övre framhåller att Coleridge här inte uttrycker ett perceptionens misslyckande utan ett *medvetandets* misslyckande i att synkronisera perception och känsla. Coleridge saknar den förmåga han tillskriver Wordsworth att direkt se ”the life of things” och känna glädje. Dikten blir mindre en filosofisk diagnos av världen än en skildring av en sjuk och deprimerad persons världsbild. Även denna dikt slutar med en hänvisning

till "Dear Lady! friend", en "ideal perceiver" som Övre liksom så många andra identifierar som Sara Hutchinson.

Coleridges intresse för perceptionen bestod även efter krisen, men som Övre med stöd i Norman Fruman framhåller, sökte han nu mera stöd i egen intuition än i yttre evidens. Hans medium är nu i huvudsak prosan och han intresserar sig såväl för "the seer", vars aktiva roll han ständigt betonar, och "the seen" som för "the unseen", vilket delvis kan skönjas i perceptionen. Han strävar ständigt mot ett seende liknande Wordsworths "transcendenta" direkta seende i "Tintern Abbey". Övre visar med talrika citat ur Coleridges *Notebooks* hur bunden vid kollegan han är. Genom intellektuellt arbete (förnuft och vilja) vill han kompensera för Wordsworths "healthy perception". Coleridge, ehuru han nu fjärrar sig från Hartley och anser Isaac Newtons empirism som ytlig, blir dock aldrig en idealist som de tyska filosoferna, utan han betonar ständigt existensen av och förankringen i "real things". Distinktionen mellan hallucination och verklighet uppehålls, men Coleridge kan i lyckliga ögonblick känna en "utvecklad" perception i rum och tid, exempelvis förnimmer han John Keats tidiga död när han skakar hand med honom. Materialismen grundar sig på en negativ viljeakt och ser bara ett objekts *döda* egenskaper, menar han. En vitalistisk filosofi strävar däremot efter att visa hur det sedda förmedlas med det osedda och genererar ett högre tredje, nämligen *liv* i ett skeende som av Coleridge uppfattas som "akt" eller "process".

Övre följer främst via *Marginalia* och diktarens filosofiska föreläsningar 1818–1819 Coleridges filosofiska utveckling efter krisen. Diktarens förhållande till skilda filosofer är belyst i en rad lärda undersökningar som Övre hänvisar till och i flera fall önskar man litet utförligare referat. Men han har en egen mycket givande infallsvinkel, nämligen Coleridges *motstånd* mot de skilda lärosystemen. I Berkeleys "esse est percipi", där sinnesförnimmelserna utgör den enda grunden för vår kunskap, saknar skalden referensen till "real objects". I Spinozas monism tycks materiens status bli oklar och dessutom ger systemet inte någon plats för en personlig gud, en protestantisk gud viktig för Coleridge. Kant, som i och för sig betyder mycket för Coleridge, har en tendens att alltför lätt förena vilja och förnuft och den tyske filosofens tanke om ett ting-i-sig som vi aldrig kan nå kunskap om accepteras inte av Coleridge. Fichte missuppfattas av

Coleridge som en panteistisk solipsist för vilken perceptionen saknar empirisk grund och icke skulle kunna skiljas från hallucinationen och drömmen, varför yttervärlden icke alls skulle existera utanför jaget (vilket den ju trots allt gör hos Fichte). Coleridge kritiserar Schellings absoluta åtskillnad mellan subjekt och objekt och beklagar att det i dennes system saknas ett fundament i en personlig gud och en syn på yttre objekt som verkligt existerande utanför medvetandet. Coleridges syn på filosoferna utvecklas vidare i *Biographia Literaria* (1817), vilket Övre redogör för i avhandlingens sista kapitel.

Tredje kapitlet "Sensory gaps and poetic personae in the poems of William Wordsworth" ägnas förhållandet till "the life of things" i den av Coleridge så högt värderade diktarkollegans mest uppskattade lyriska dikter. Å ena sidan hävdade Émile Legouis att allt i Wordsworths texter grundades på något hört eller sett. Å andra sidan har Geoffrey H. Hartman och Marian Mead betonat medvetandets roll, en inre mening. Före 1802 tycks Wordsworth inte ha haft behov av filosofisk fördjupning, utan nöjer sig med att konstatera existensen av något allmänt hinsides. Övre fokuserar mindre denna allmänna problematik än ett specialfall, nämligen de "sensory gaps" som tidigare uppmärksammats av Walter Pater, Jonathan Wordsworth, Colin Clarke och ovannämnde Hartman. Dels punkteras skildringar av det dagliga av distanserande moment, ofta antydande något underliggande obestämt, dels öppnar vissa moment för hemliga osynliga krafter. Tillsammans med systemen Dorothy fäster sig Wordsworth vid de yttre tingen, i relationen till Coleridge med det osedda. Övre nämner en viktig faktor i Wordsworthläsningen. Det melankoliska draget har inte bara personliga orsaker – ofta kontrasteras ett idylliskt upplevt förgånget mot ett nu där minnet och sinnena är stumma – utan har sin bakgrund i 1700-talets elegiska diktning. Den förlust som fokuseras av Övre är oftast knuten till perceptionen. I dikten "Early Youth" kan man se hur ett tomrum uppstått. I "Expostulation and Reply" finner vi även hos Wordsworth influens från Hartley. I "There was a Boy" återfinns ett intrikat spel mellan perception och underperception. Särskilt intressant är analysen av "Tintern Abbey", där Övre med stöd i M.H. Abrams klassiska analys kan konstatera stora likheter med Coleridges "conversation poems". I ett centralt parti av dikten skildras hur förlust av tyngd,

kropp, ögats syn och förnimmelser bereder ett rum för ”elevated thoughts” och ett ”sense sublime”.

När vi kommer till ”Ode: On Intimations of Immortality from Recollections in Early Childhood” (1802–1807) framträder det metafysiska tydligare och forskningen har debatterat huruvida den platoniska tanken på själens preexistens och födelsen (”Our birth is but a sleep and a forgetting...”) skall uppfattas bokstavligt mystiskt i linje med den sene Wordsworths kommentarer, psykologiskt eller metaforiskt. Tidigare forskare har påvisat intertextuella samband mellan denna dikt och ”Dejection: An Ode”. Coleridges av nedstämdhet präglade dikt utgör frågan, Wordsworths i grunden optimistiska metafysiska dikt utgör ett svar som inte hänvisar framåt, utan bakåt till preexistensen. Andra dikter av Wordsworth uppehåller sig vid klyftan mellan förväntan och besvikelse. Hos den sene Wordsworth leder naturskildringar inte längre till panteistisk utblick; anspråken blir lägre.

The Prelude brukar vanligen läsas som en dikt om subjektets/medvetandets/poetens utveckling (”the Growth of a Poet’s Mind”), såväl poetiskt och filosofiskt som moraliskt. Övre invänder i avhandlingens fjärde kapitel, som helt ägnas *The Prelude* och *The Excursion*, inte mot detta, men har själv en annan infallsvinkel. Särskilt i 1805 års version (publicerad 1926) kan dikten även läsas som specifikt riktad till Coleridge. Dikten blir då terapeutisk genom att styra och vägleda Coleridge i dennes strävan att nå det osedda; de båda diktarna delar ju i stort poetiskt universum. I synnerhet Frank McConnell har tidigare drivit en sådan tes. Övre går igenom diktens tretton ”böcker” bok för bok och delar in processen i sju faser; i den första märks en starkt känslomässig och holistisk anknytning till det iakttagna, till världen, där ett dunkelt något punktvis skymtar igenom, medan den andra utmärks av själva perceptionsförmågans självständiggörande (perceptionen blir främst medium för subjektets danande) och ett mer precis iakttagande av yttre objekt, medan förnimmelser av det sublimes projiceras mot framtiden.

Först i den tredje fasen från bok III, som skildrar den talandes/ Wordsworths upplevelser i Cambridge, apostroferas Coleridge i dikten. I fas fyra, som centreras till skildringen av den första Parisvistelsen, förstummas perceptionen, medan förnimmelseförmågan

för det icke genom de klassiska fem sinnena (syn, hörsel etc) tillgängliga skärps. Övre uppmärksammar diskussionen av den så kallade Simplon Pass-episoden, som skildrar ett slags profan eller personlig apokalyps, och påvisar paralleller med Coleridges diktning från kristiden 1799–1802. I fas fem vidgas perceptionen gradvis och underordnas den poetiska fantasin och i fas sex kommer abstrakta kriterier att dominera över intuition och djup känsla. Ögats ”kvantitativa” perception avlöses hos Wordsworth av idéer om ”kvalitativ” perception i hans fokusering av ”spots of time” och nu är det åter Coleridges ”Dejection: An Ode” som förefaller bemötas.

I fas sju väcks det djupaste medvetandet till liv genom interaktion med sublimes objekt i världen och medvetenhet om den osynliga världens närvaro. Vi är nu framme vid Mount Snowdon-episoden, där dimman skingras och den talande förnimmer ”The Soul, the Imagination of the whole” (XIII, 65). I fas för fas har Medvetandet stärkts genom intellekt och fantasi (*imagination*), så att det nu kan möta Naturen på lika villkor. Berget upplevs som ”the perfect image of a mighty Mind” (XIII, 69). Hierarkin mellan de båda diktarna är nu borta och Wordsworth ser fram emot ”shared poetic mission”.

I avhandlingens sista kapitel ”True and false unities in *Biographia Literaria* and *Opus Maximum*” återges först Coleridges reaktioner på *The Prelude*. I dikten ”To William Wordsworth” (1807) ser Övre en blandning av glödande lovord och resignation. I *Biographia Literaria* (1817), grundligt diskuterad i avhandlingen, profilerar sig Coleridge genom att betrakta skillnaden mellan sin och Wordsworths syn på sinnesintrycken som en skillnad i art, inte i grad, mental hälsa eller moral. Wordsworths sätt att söka nå enhet direkt mellan subjekt och objekt via sinnena i ett slags *eye unity* kritiserar utförligt för att blott leda till ytlighet och bekräftande av jaget, medan Coleridges egen metod är att söka enheten via intuitionen. Övre framhåller det utåtriktade i Coleridges ambition; det gäller att inkludera världen i intuitionen.

Coleridge har levt vidare som poet och litteraturkritiker, men knappast som filosof. Hans båda problem att filosofiskt ge grunden för existensen av en personlig gud och att nå de verkliga tingens som verkliga via filosofin har som bekant icke kunnat lösas, men däremot skjutas åt sidan genom fenomenologin som sätter idealism-materialism-

frågan inom parentes eller den analytiska filosofin med dess fokusering av logik och semantik. Däremot finns det goda grunder att lära känna romantiken idéhistoriskt, dels på grund av begreppet *imagination*, centralt för såväl Wordsworth som Coleridge, dels eftersom deras tänkande skärper allvaret i deras poesi, dikter som är så mycket mera än lysande ordkonstverk. John Öwre har i *The Edge of Perception* gjort en alldeles utmärkt insats, dels genom att närstudera perceptionsbegreppet och genom metodisk syntes få Coleridges tankevärld och Wordsworths gensvar att hänga samman, dels genom att på punkt efter punkt redovisa andra forskares ståndpunkter så utförligt, så ihärdigt och så öppet att han ger läsaren möjlighet att hålla med (vilket man ofta gör) eller komma till en annan slutsats. Såväl i en allmän inledning som i en avslutning argumenterar avhandlingsförfattaren för betydelsen av läsning och studier av romantikens författarskap; med avhandlingen visar han att sådant försvar kanske inte alls behövs.

Roland Lysell

Daniel Möller, *Om de döda allt annat än gott. Ärekränkande, burleska och infamhumoristiska inslag i svensk gravdiktning under 1600- och 1700-talen*
Göteborg/Stockholm: Makadam förlag, 2023, 307 s.

<https://doi.org/10.54797/tfl.v53i4.24817>

Ärligt talat hör det inte till vanligheterna att man brister ut i lyckliga skratt över en studie om svensk 1600- och 1700-talspoesi. Om det dessutom rör sig om en studie om gravdiktning får man lyfta på hatten för författaren. Det händer mig hursomhelst vid ett flertal tillfällen när jag läser Halmstadsprofessorn Daniel Möllers monografi *Om de döda allt annat än gott. Ärekränkande, burleska och infamhumoristiska inslag i svensk gravdiktning under 1600- och 1700-talen*. Det beror ofta på de infamt grova och just därför rätt roliga alster som undersökningen behandlar, men ibland också på att författaren låter sin egen lakoniska humor skina igenom.

Huvuddelen av den tidigmoderna svenska gravdiktningen var förstås hyllningsskrifter som visade upp den avlidnes dygder och